

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

БЎЛАЖАК ПЕДАГОГ - ПСИХОЛОГЛАРНИНГ АКМЕОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

А.Даукеева – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: бўлажак педагог психолог, шахс, акмеология, компетенция, назарий ва амалий тайёргарлик.

Ключевые слова: будущий педагогический психолог, личность, акмеология, компетентность, теоретическая и практическая подготовка.

Key words: future pedagogical psychologist, personality, acmeology, competence, theoretical and practical training.

Педагогик фаолиятга бевосита тааллуқли профессионал компетенция – бу шахснинг шундай интеграл тавсифи, унинг ёрдамида касб эгаси ўз олдига қўйилган барча вазифаларни аниқ натижа ва самара билан адо этади. Бунда педагог “ўз билим, малака ва кўникмаларини, тажриба, ҳаётий кадриятларини, ахлоқий мўлжаллари, қизиқиш ва иқтидорини тўла намоён этади” [1]. Педагог олимлар профессионал компетентликни ўқитувчининг профессионал фазилатлари ва мулоқотмандлик сифати билан уйғун тарзда тасаввур этиб, унинг қуйидаги моделини таклиф этадилар, яъни, уни таркибан қуйидаги моделда тасаввур этиш ва шахс сифатлари билан боғлаш мумкин:

1. Кадриятлар, тамойиллар ва мақсадлар;
2. Профессионал фазилатлар;
3. Компетенциянинг муҳим жабҳалари;
4. Педагогик усуллар, воситалар ва технологиялар;
5. Профессионал мавқе.

Ўқитувчининг профессионал сифатларига эса қуйидагилар киритилади:

1. Ўқувчи-талабаларнинг манфаатларига мос тарзда самимият билан муносабатда бўлиш;
2. Ҳамкасблар ҳамда ўқувчиларнинг конструктив танқидларини қабул қилишга тайёрлик, шу асосда ўз фаолиятига керакли тузатишлар киритиш;
3. Ижтимоий вазиятлар ва ташқи олам хусусида ўз мустақил қарашига эга бўлиш ва уни талабаларга ҳам еткази олиш;
4. Ўзгалар ва ўзига нисбатан мукаммал танқид қилиш қобилиятига эга бўлиш;
5. Ўз заковати ва билимларини ҳадеб кўз-кўз қилишдан ўзини эҳтиёт қилиш;
6. Ўзига хос кадриятлар, қизиқишлар ва иқтидорга эга бўлган ўзгаларни тушуниш қобилияти;
7. Муҳокама қилинаётган масала бўйича ўқувчи-талабаларнинг ҳар қандай фикрларини очиқ қабул қила олиш;
8. Ўзига нисбатан билдирилган ҳар қандай мулоҳазани ҳазм қила олиш;
9. Ўз мустақил мавқеи ва ўқитиш технологиясига эга бўлиш, ўзгалардан ажралиб туриш;
10. Талабаларнинг барча фикрлари билан ўртоқлаша билиш;
11. Ҳамиша компетент хулқни намоён эта билиш – натижа учун жавобгарликни бўйнига олиш, қизиқувчанлик, ҳамкорлик ва диалог учун тайёр бўлиш;
12. Ўз предметиға нисбатан қизиқувчанлигини кўрсата олиш;
13. Аниқ, лўнда ва қизиқарли тилда ўз билимларини жозибали тасаввурлар орқали етказиш маҳорати [2].

Демак, ҳар қандай компетентликнинг асосини аслида ўқитувчи-педагог томонидан яратилган шундай таълим ва тарбия олишга боғлиқ психологик муҳитни ташкил этиш ҳосил қиладики, унинг охириги самараси боланинг ақлан ва ҳар томонлама ривожланиши, билим ва малакаларининг ортиб бориши ташкил этади. Педагогларнинг фикрларига кўра, ўқитувчининг ўз фаолиятидаги компетентлиги ўқувчиларни ўйлашга, мушоҳада қилишга, ўз нуқтаи назарини эркин баён этиб, уни тортинмай ўқитувчи билан бўлишишга имкон беради. Бу ҳолатлар эса табиийки, ўз навбатида, бола тафакку-

рини, фикрлаш қобилиятини ривожлантиради, янгича ғояларни илгари суриб, юксак чўққиларни забт этишга ундайди. Кўплаб адабиётларда педагогик фаолиятдаги компетентлик тўғрисида гап кетганда, асосан бундай фаолиятнинг 3 турини фарқлаш мумкин:

1. Коммуникатив компетентлик;
2. Ахборот компетентлик;
3. Муаммоларни ҳал этиш борасидаги компетентлик.

Биз учун аҳамиятли бўлган биринчи тур компетентлик, яъни, инсонлар билан ишлаш борасидаги ҳар қандай фаолиятга тааллуқли феномен сифатида ишлатилади. Бу аслида ўзгалар билан тил топиша билиш, ўз нутқини равон ва бир текисда тузиш орқали фикрларини бошқаларга еткази олиш каби муҳим хусусиятлар билан боғланади. Шундай қилиб, замонавий педагог ёши, эски эътиқодларига қарамай, янгича ислохотлар шароитида кўпчиликнинг олдида, юртдан олдин юра олиши, бунини ўз фикрлашлари ва ҳаётга муносабатида намоён этиши мақсадга мувофиқдир. Акс ҳолда энг янги ва юксак технологияни дарсга жорий этса ҳам унинг самараси кам бўлади. Демак, бугун янги давр педагогидан янгича фикрлаш, янгича муносабатлар талаб этилар экан, унинг билимдонлиги даражаси масаласи ҳам ўта муҳим. Компетентлилик ҳамда билимдонлик масаласи ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлганлиги сабабли, биз ижтимоий- психологик нуқтаи назардан “билимдонлик”нинг психологик табиатиға ҳам тўхталиб ўтдик. Ижтимоий психологияда педагог билимдонлигининг уч типини ажратилади: Ижтимоий билимдонлик, яъни дарс мобайнида аудитория билан самарали ўзаро муомала шаклини ташкил эта олиш, ёшлар билан тил топишиш ва соғлом маънавий муҳитни ҳосил қила олиш қобилияти. Бу ўта муҳим фазилат бўлиб, том маънода педагогик компетентликнинг ижтимоий - психологик мазмунини ёритади; Услубий билимдонлик – барча билган билимларини, кўрган-кечирганларини ёшларга тушунарли, равон тилда еткази олиш, таълим методикалардан бохабарлилик қобилияти. Бу – педагог олимлар талқинида дидактик компетентлик билан боғлиқ бўлиб, уни ўрганиш учун ҳам фан ва амалиёт учун ўта муҳимдир; Профессионал билимдонлик, яъни ўз фани ва предмети соҳасидаги чуқур ва ҳар томонлама мукаммал билимларга эга бўла олиш, ўз устида ишлаш қобилияти.

Юқоридагиларга боғлиқ тарзда ижтимоий-психологик компетенциянинг 3 та асосий таркибий қисмларини ажратиш кўрсатилади:

- коммуникатив компетенция;
- перцептив компетенция;
- интерактив компетенция.

Агар диққат билан бу тизимга қаралса, у Г.М.Андреевнинг уч тизимли мулоқот тўғрисидаги назарий қарашларидан келиб чиққанлигиға ғувоҳ бўлишимиз мумкин (коммуникатив, перцептив ва интерактив). Ҳар қалай, бундай ёндашув психология фанидаги машҳур кўпқиррали мулоқот жараёнининг асосий соҳаларини қамраб олганлиги билан характерланади [3]. Ижтимоий-психологик компетенция нафақат педагог томонидан ўзини ўзи англаши (билиши), балки аутопсихологик компетенция билан ҳам боғлиқ.

Аутокомпетенция – бу педагогдаги шундай малакалар мажмуи, улар ўқитувчини ўз касбий ҳамда шахсий сифатларини диагностика қилиш, яъни ўзини ўзи диагностика қилиш, ўзини ўзи тузата олиш (коррекциялаш), ўзини-ўзи такомиллаштира олиш, ўзига ўзи мотивация бера олиш, ҳар қандай маълумотлардан самарали фойдалана олиш, психоллингвистик компетенциялар билан боғлиқ қобилиятдир.

Ижтимоий-информацион компетенция ёки юқоридаги тизимда таъкидланган ахборот борасидаги компетентлик – бу педагогдаги ахборот технологиялари билан ишлай билиш ҳамда ижтимоий маълумот ёки ахборотларга нисбатан танқидий муносабатда бўла олишга эгаллигини билдиради.

Когнитив компетенция – бу педагогнинг маълумот даражасини оширишга тайёрлиги, ўзининг шахсий имкониятларини фаоллаштиришга эҳтиёжмандлиги, янги малака ва билимларни мустақил равишда яратиш ҳамда ўзини-ўзи ривожлантириш қобилияти демакдир.

Махсус компетенция – бу ўқитувчининг профессионал хатти-ҳаракатларини мустақил тарзда бажаришга тайёрланиш ва ўз меҳнати натижаларини баҳолай олиш қобилияти.

Маданий компетенция – бу таълим соҳасидаги мутахассиснинг таълим ва тарбия нормалари ҳамда кадрларнинг жуда яхши билган ҳолда ўз ҳуқуқатворини бошқаришга тайёрлик қобилиятига эгаллигини англатади. Шунингдек, мураккаб ва ностандарт, яъни, қутилмаган, баъзан фавқуллоҳда вазиятларда намоён бўладиган хатти-ҳаракатларда мақсадга эришиш учун стандарт вазиятларни сақлаб қолиш ва зарур бўлганда

уларни янгилари билан алмаштира олиш саводхонлигини кўрсатади.

Шундай қилиб, профессионал фаолият шахсдан жуда кўп билимларни ҳамда малакаларни талаб қилади. Нима учун педагог касбини танлаганини англаб етган шахс (мотивлар муаммоси), энди ўз фаолияти ва қобилиятларини бошқара билиши ва ўз устида муттасил ишлаб, малакаларини орттириб бориши шарт. Профессионал компетенция шу нуқтаи назардан шахс умумий маданиятининг шундай йўналиши, унга фақат касбига тааллуқли бўлган билимлардан ташқари, шу билимларнинг ҳосил бўлиш йўллари ва малакаларнинг такомиллашувини таъминловчи психологик жараёнлар ҳамда ҳолатларни билишни ҳам тақозо этади. Бу психологияда билиш жараёнлари ва уларнинг моҳиятини ҳамда кечишини англаш демакдир. Кўриниб турибдики, педагогнинг касбий компетенцияси ижтимоий психологик нуқтаи назардан талқин этилганда, у ўта мураккаб ва серқирра фаолиятни англатади.

Демак, педагогнинг компетенцияси кўпинча ностандарт вазиятлар шароитида намоён бўлади. Одатий дарс ташкил этиш, уни олиб бориш, ўқувчилар билимни мониторинг қилиш каби одатий ҳолатларда у намоён бўлмаслиги, оддий ўқитувчи сифатида кўриниши мумкин. Шундай қилиб, юқоридаги таҳлиллар ва таърифлардан кўриниб турибдики, профессионал компетенция мураккаб ва серқирра фаолият кўриниши бўлиб, унинг табиятан моҳиятини нафақат педагогик ва индивидуалликка алоқадор ҳолатлар, балки ижтимоий-психологик механизмлар ҳам ташкил этади.

Адабиётлар

1. Кузьмина Н.В. Способность, одаренность, талант учителя. – Л.: 2005. –С. 32.
2. Просвирнина И.В. Развитие профессиональной компетентности учителя образовательной школы в условиях внутришкольной формы работы: Дис. ... кан. псих.наук. – Нижний Новгород: 2005. –С.220.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: 1996. –С. 376.
4. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. -Т.: “Ўқитувчи”, 1994. –С. 94.
5. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. - М.: 1998. –С. 109.

РЕЗЮМЕ. Бўлажак педагог психологларнинг акмеологик компетентлигининг назарий ва амалий тайёргарлигининг бирлиги ва педагогик фаолиятни профессионал тарзда амалга ошириш қобилияти сифатида белгиланади.

РЕЗЮМЕ. Акмеологическая компетентность будущих педагогов-психологов определяется как единство теоретической и практической подготовки и умение профессионально осуществлять педагогическую деятельность.

SUMMARY. The theoretical and practical preparation of the acmeological competence of future pedagogical psychologists is defined as the unity of and the ability to pedagogical carry out professional activities.

PEDAGOG VA UNING SHAXSIY RIVOJLANISHIDA KOPING STRATEGIYANING O'RNI

D.S.Karshieva – *psixologiya fanlari doktori DSc*

Toshket davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: psixologiya, stress, koping strategiya, hayot sifati, salomatlik.

Ключевые слова: психология, стресс, копинг стратегия, качество жизни, здоровье.

Key words: psyshology, stress, coping strategy , quality of life, health.

Jahon taʼlim va ilmiy muassasalarida pedagog xodimlarning professional-psixologik bilimlarini oʻrganish, tizimlashtirish orqali psixologik mezonlarni ishlab chiqish, kasbiy stress namoyon boʻlishiga psixologik determinantlar taʼsirining oʻziga xos jihatlari, omillari va komponentlarini aniqlash masalalariga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada stressga barqarorlikni rivojlantirish modelini yaratish va takomillashtirishga moʻljallangan maxsus modellashirilgan topshiriqlardan iborat psixodiagnostik metodikalar majmuini ishlab chiqish boʻyicha izlanishlarni olib borish va pedagoglarning psixoemotsional barqarorligini taʼminlovchi mexanizmlarini aniqlash orqali rivojlantirishga yoʻnaltirilgan psixotexnikalarni yaratishga eʼtibor koʻrsatish zarurati yuzaga kelmoqda.

Respublikamizda soʻnggi yillarda fuqarolik jamiyatining jadal shakllanishi va maqsadli rivojlanishi, mamlakat hayotida turli sohalar faoliyatining sifat jihatidan yangi darajasiga erishishida zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash masalalarining zarur huquqiy-meʼyoriy asoslari

yaratildi. «Pedagogik taʼlim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy taʼlim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish» [1] muhim vazifalar sifatida belgilanishi, pedagogning kasbiy kompetentli boʻlishi bilan birga voqealarni obyektiv baholash asosida pozitiv fikrlay olishni ilmiy tadqiq etish imkoniyatlari yaratilganligini koʻrsatadi. Natijada pedagoglarda kasbiy stress namoyon boʻlishiga taʼsir etuvchi omillarni oldini olish, taʼlim sifatini takomillashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan yangicha nazariy yechimlarni topish ushuncha mustahkam asos yaratildi.

Mamlakatimizda pedagog kasbiga boʻlgan eʼtibor har qachon dolzarb masala boʻlib kelgan. Pedagoglarni tayyorlash, ularning malakasini doimiy oshirib borish, ularga qulay sharoitlar yaratish yosh avlodni yetuk va barkamol qilib tarbiyalash juda muhimligi bilan ajralib turadi.

Soʻnggi yillarda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti hamda Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan bir qator qarorlarida aynan pedagogik taʼlim sifatini oshirish,